

Peter Jambrek: De

(Tit Košir)

PERSPEKTIVA NOVE POLITIČNE KULTURE

O zunanji in notranji osvoboditvi naroda v dveh zgoščenih zgodovinskih obdobjih

Ljudsko gibanje za samoodločbo posameznika in naroda, ki se je začelo porajati in se je javno izrazilo že leta 1987 z objavo slovenskega nacionalnega programa v 57. številki Nove revije, se je nadaljevalo z množičnimi protesti proti aretaciji četverice ter s pozivi slovenskih intelektualcev za demokracijo, narodno osvoboditev in človekove pravice. Vrhunec je ta miroljubni boj za svobodo dosegel s pobudo, z izvedbo in uveljavitvijo plebiscita, na katerem je bila dokončno in neizpodbitno izražena volja ljudstva. Naslednje leto je bila po temeljiti javni razpravi soglasno sprejeta in uveljavljena nova ustava Republike Slovenije. Sam potek in rezultati tega narodnoosvobodilnega boja v obdobju štirih let, od 1987. do 1991., so sprostili demokratične moči slovenskih ljudi.

Težko pa se je izogniti primerjavi tega ljudskega gibanja z narodnoosvobodilnim bojem iz časa druge svetovne vojne, v približno enako dolgem štiriletnem obdobju med letoma 1941 in 1945.

V štirih letih NOB so Slovenke in Slovenci z zanosom in s pogumom, z odločnostjo in s posebno spretnostjo, ki jih odlikuje v usodnih zgodovinskih trenutkih, naredili vse, kar je bilo v njihovi moči, da bi izbojevali svobodo narodu in smrt fašizmu. To je bilo veliko obdobje, eno največjih zgodovinskih kriznih obdobji, ko so Slovenci pokazali izjemno zavzetost in sposobnost ustvariti lastno državo v dobro naroda in tedanje demokratične mednarodne skupnosti. Delovali so enotno v želji, da bi po vojni živeli svobodno v državi, ki bi bila boljša kot tista pred vojno. Omenjeni osebni in skupni napor, tveganja in žrtvovanja so bili pristno doživeti, brez skrivne misli ali skritih namenov velike večine slovenskih borcev in aktivistov za svobodo.

NOB v času druge svetovne vojne ni bila s stališča povprečnega udeleženca – aktivista Osvobodilne fronte ali partizana – nikakršna prevara. Pač pa je bila prevara zahrbtno organizirana pred zmagoslavjem in osvobodilnim letom 1945 in tik po njem v vodstvu komunistične partije. Navajam dva primera iz dnevniških zapisov Edvarda Kocbeka. V Listini je povzel tudi govor Josipa Broza Tita 30. novembra 1943 v bosanski vasi Jajce. Kocbek je zapisal, da je Tito s posebno silovitostjo zavrnil očitke nasprotnikov "kakor da so partizani zgolj partijska vojska, narodnoosvobodilni boj pa čisto komunistična stvar. Tito je slovesno izjavil, da so vsa obrekovanja o boljševezaciji države, o odpravi zasebne lastnine in o poskusih komunistov, da bi prevzeli oblast, le izmišljotina Goebelsove propagande. Komunistom gre po Titovih besedah predvsem za svobodo vsega prebivalstva ..."

Prvega decembra 1943 pa je Tito, spet po Kocbekovem pričevanju, s posebno jasnostjo poudaril - med razgovorom s slovensko delegacijo, v odgovoru na vprašanje Avšiča -, "da ni nobenega

Čas za normalnost?

DARKA ZVONAR PREDAN

Demokracija in država, v kateri kritični premišljevalec Peter Jambrek obravnava razvoj in vizije slovenske demokracije, je zadnja od petih knjig Jambrekove zbirke Slovenija 1945-2015, loteva pa se ključnih konceptov obstoja slovenske države in naroda. Poleg nje so v zbirki izšli še knjiga o ustavni ureditvi Slovenije, zbornik več avtorjev o ženskih kazenskih taboriščih za prisilno delo v Sloveniji 1949-50 in dve knjigi v angleščini, ena o človekovih pravicah, druga o slovenski tranziciji.

Avtor seveda ni kdorkoli, marveč pomembno ime slovenske pomladi, ki je prispevalo k pomladne-

mu vrenju - od 57. številke Nove revije prek pisateljske ustave do "udara", ki ga je v Poljčah izpeljal skupaj z Jožetom Pučnikom in Francem Zagožnom in z njim utirili Demos ter državo na osamosvojitveno pot brez vrnitve. Pomagal je pisati današnjo ustavo in kasneje kot ustavni sodnik prispeval k njenemu razumevanju. Bil je sodnik Evropskega sodišča za človekove pravice, doma je ustanavljal Zbor za republiko, bil med pobudniki za ustanovitev Nove univerze itd. V petih zajetnih knjigah je zdaj zbral marsikaj, kar je bil že napisal, in dodal tudi marsikaj novega, delo Demokracija in država (v katerega je vključeno tudi poglavje Albina Igličarja o slovenskem plebiscitu) pa je med njimi tudi zaradi avtorjeve zgodovine deležno še posebne pozornosti.

Zanimivo je, recimo, da se v tej knjigi Jambrek ukvarja tudi z iskanjem svetega in knjigo konča z iskanjem vrednostnega središča nacije kot sedeža svetega. Po njegovi sodbi so svete vrednote upora in svobode, ob tem pa sta bogokletna pozabljanje spomina na bistvo prejšnjega režima z umori, ropi, prevarami in tudi pozabljanje simbolov emancipacije, ki je oblikovala sodobno slovensko državo. Jambrek zaposluje tudi problem "naših" in "vaših", v tem kontekstu prepozna prepad med modernimi, liberalnimi, individualističnimi in v evropsko civilizacijo usmerjenimi silami ter tistimi, ki rinejo na drugo stran meje med vzhodno in zahodno civilizacijo, v kolektivizmu in v ponavljanje zablod prejšnjega režima. V knjigi, ki je že in še bo doživela različne odzive, o današnji krizi razmišlja,

da se ta v nasprotju s prejšnjimi dogaja v "okolicih monetarne in pravne podrejenosti transnacionalnemu sistemu Evropske unije, generacijske utrujenosti ter intelektualne iztrošenosti kritične kulturne elite iz osemdesetih in devetdesetih let ter razočaranja nad verjetnim dometom in dosežkom kateregakoli programa nacionalne prenove. Forum 21 in Zbor za ustavo, ki sta leta 2004 uspela za kratek čas mobilizirati vsak svojo polovico volilnega telesa, sta zamrla. Nova revija je šla v stečaj. Je to konec zgoščenega zgodovinskega časa, velikih nacionalnih in političnih zgodb, narodnih vprašanj in programov, the end of ideology ter the end of history? Mogoče čas za inavguracijo normalnosti, nove politične kulture za novo generacijo, evropskega slovenstva ali slovenskega evropejstva?" •

demokracija in država

dvoma, da smo si Slovenci v tej vojni ustvarili svojo vojsko, da bo ta vojska ostala slovenska tudi po vojni in da bo imela slovenski komandni jezik od vrhovnega poveljstva navzdol do najnižjih enot ..."

Vendar - slovenska partizanska vojska je bila kot samostojna formacija ukinjena. Poveljevanje so takoj po zmagi prevzeli srbski in črnogorski oficirji. Začele so se množične zaplembe premoženja, tudi tistim, ki so tvegali svoje življenje za osvoboditev. Ko je bilo vojne že konec, se je zgodila množična morija v Kočevskem rogu.

Mnogi Slovenci in Slovenke so že kmalu po vojni hitro in brez dvomov ugotovili, da "se za to niso borili". Natančneje, da se niso borili za komuniste in za komunizem in da z vsem tem, kar se je zagnetlo takoj po vojni na oblast, nimajo in nečajo imeti nič skupnega. Precej tistih, ki so to tudi povedali, je bilo aretiranih in zaprtih, večini so pa vzeli vse, kar so imeli.

Narodnoosvobodilna boja Slovencev v letih 1941-1945 in v letih 1987-1991 je treba soočiti znotraj istega zgodovinskega okvira, ki ga določa preambula slovenske ustave, ko ugotavlja zgodovinsko dejstvo, "da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost".

Druga svetovna vojna se kot vojna za osvoboditev evropskih narodov izpod diktatur nacionalnega socializma, fašizma in komunizma pravzaprav ni končala leta 1945. Vročje obdobje vojne zaveznikov proti silam osi se je namreč prevesilo v več desetletij trajajoče obdobje hladne vojne med zahodnimi demokracijami in sovjetskim imperijem. Boj demokratičnega in svobodnega sveta proti totalitarizmu dvajsetega stoletja - proti nacionalsocializmu, fašizmu in komunizmu - je bil zmagovito zaključen šele s padcem Berlinskega zidu in z zlomom komunizma.

Podobno lahko rečemo za slovenski narodnoosvobodilni boj. Pristno doživeti boj Slovencev za svobodo in boljše življenje je bil leta 1945 in v naslednjih letih izdan. Čeprav je bil v resnici narodnoosvobodilni boj, se ni končal z narodno osvoboditvijo. To misel je izrazilo ustavno sodišče, ko je v odločbi št. U-I-248/96 pri presoji zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper narodno čast natančno opredelilo svoje razumevanje temeljev svobodne demokratične družbe. Povedalo je, da "tudi odrešitev od tako strašnega in krivičnega režima, kot je bil nemški nacistični režim med drugo svetovno vojno, sama po sebi ni mogla voditi do resnične osvoboditve. V Sloveniji je bila nova oblast pripravljena uveljavljati svojo oblast tudi z nasiljem, z zlorabami prava v kazenskih postopkih in s sistemsko strukturnim grobim kršenjem človekovih pravic ... Do vzpostavitve svobodne družbene ureditve je v Sloveniji prišlo šele leta 1990 po prvih svobodnih volitvah v večstrankarski parlament."

Komunistične oblasti zato ni mogel legitimirati narodnoosvobodilni boj, to sijajno in pogumno dejanje slovenske zgodovine, ampak jo je usodno zaznamovala povojna praksa prevare hrepenenj in osvobodilnih dejanj slovenskih ljudi. Na kontinuiteto prakse,

oblik in nosilcev medvojnih in povojnih prevar slovenskih osvobodilnih teženj so ves čas od leta 1945 opozarjali krogi kritičnih slovenskih intelektualcev iz akademskih, umetniških, katoliških in političnih krogov.

Vrednostno središče nacije kot sedež svetega

Profesor Edvard Shils je svoja predavanja na čikaški univerzi o zgodovini idej vedno znova osredinjal na vprašanja središča nacije in njene periferije. O tem središču je imel predstavo, ki je ustrezala bolj ali celo predvsem religioznemu občutku in antropološkemu vedenju, manj pa sociološkim in političnim idejam. Za središče nacije ni štel niti banalnega zemljepisnega pojava glavnega mesta države niti vrhovnih ustanov države niti socialne, gospodarske ali politične elite, celo ne izbrane intelektualne elite. Središče po Shilsu sovпада z območjem svetega, ki se nahaja v stičiščih vrhovnih vrednot naroda, v tistih obče priznanih moralnih simbolih, ki ustanavljajo narod.

Simbolizem središča ponazarjajo tudi izrazi, ki bi si jih lahko izposodili iz embriologije: Nekatera kozmološka pričevanja razlagajo, da se je svet razširil iz središčne točke. Stvarjenje pomeni prehod iz kaosa v kozmos, od nejasnega k očitnemu, iz brezobličnega v oblikovano. Tam se je zgodilo tudi stvarjenje človeka.

Eliade zato povzema, da je središče predvsem prostor svetega. Pot, ki vodi k središču, je praviloma naporna, nevarna in težavna, kot je navsezadnje težavno tudi iskanje poti k samemu sebi, v svoje središče.

Doseči središče pomeni blagoslovitev, iniciacijo. Vse bivajoče, od neživega do živega, si torej lahko zagotovi svojo eksistenco le v območju pretežno svetega, torej svetih mest in središč, saj nič ne more trajati, če ni poduhovljeno. Ena od nosilnih tem Eliadejeve raziskave "mita o večnem vračanju" je simbolizem središča arhaičnih družb.

Ne vem, če so njegova dognanja, objavljena leta 1949, vplivala na dvanajst let poznejšo

Shilsovo teorijo razmerja med centrom in periferijo, ki se na Eliadea izrecno ne sklicuje, pač pa navezuje, med drugimi, na Mannheimove študije ideologije in utopije ter na Webrove raziskave karizme in brahmanizacije. Težko se je upreti skušnjavi domneve, da je Shilsova teza o moralnem centru nacije v sorodu z Eliadeovo raziskavo arhetipa ozemelj, svetišč in mest.

Arhitektoniko in simbolizem središča ponazarja zemljepisno-antropološki pojav svete gore, kraja, ki so ga preprosta ljudstva dojemala kot točko, na kateri se najbolj približata zemlja in nebo, sveto in posvetno. Gore so zato mesta svetišč in palač, vsako sveto mesto pa je zaradi tega središče. Ko se romar približuje središču, vstopa v območje čistega.

Prebivalci slovenskih dežel so še posebej očarani od vrhov, hribov, gora in planin, ki jih že od nekdaj opremljajo z njim primernimi svetišči - s cerkvami in cerkvicami, kapelami, z razpeli in drugimi svetimi znamenji.

Slovenska posebnost pa so tudi obeležja krajev nasilne smrti tragično umrlih zaradi dejanj in dogodkov, ki jih ljudsko izročilo poimenuje s poboji, pomori, z bratomori in drugimi nesrečami. Tovrstna obeležja praviloma niso na vrhovih, ampak ob robovih, tudi na dnu globeli, grap, brezen, fojbi in drugih jam - v podzemlju, v protisredišču. V središču protivrednot, ki tudi preko zanikanja opredeljujejo osrednje območje svetega: korenine države, pod katero je živel slovensko ljudstvo skoraj pol stoletja, od druge svetovne vojne do ustanovitve slovenske ustavne in demokratične republike, so namreč temeljile na umoru, ropu, nasilju, strahu in prevari.

Vrednostno središče nacije je neposredno povezano z osredinjenostjo človekove osebnosti v smislu posameznikove duhovne in vrednostne istovetnosti, od katere je odvisno notranje občuteno in od drugih spoštovano dostojanstvo osebe. Podobno bi lahko rekli za osredinjenost družine kot življenjskega kroga njenih mrtvih, živih in prihodnjih so-rodnikov - in za druge naravne skupnosti ljudi. Za doslej najširšo naravno skupnost je veljal narod, katerega politično orodje sta nacionalna država, širši prostor njegove kulturne identitete in civilizacija. Tudi slovenski narod in njegova republika imata središče: ustavno ime njegove identitete je nacionalna samobitnost, dostojanstvo republike pa najbolje izraža in varuje kakovost njene suverenosti.

Pot, ki vodi k središču, je praviloma naporna in nevarna, kot je navsezadnje težavno tudi iskanje poti k samemu sebi, v svoje osebno središče. Tudi slovensko nacionalno družbo kot zemeljsko in politično skupnost ustanavlja njeno razmerje do osrednjega območja njenih vrednot, prepričan, izročil, skupnih izkušenj. Slednje pa kot urejeno celoto utrjujejo, pa tudi nenehno obnavljajo obredi kot simbolna dejanja in miti kot besedni simboli. Osrednje območje slovenske družbe je torej njena vrednostna zgradba, središče pa tvori zato, ker je dokončna in kot taka v intimni in pogosto nezavedni povezavi z vsem, kar velja za sveto.

Po drugi strani je narodovo središče usodno povezano s posvetno oblastjo in njeno vladavino. Območji vrednostnega središča in politične oblasti se v najboljšem primeru vzajemno opredeljujeta in podpirata, lahko sta v sporu ali pa celo ne vesta drug za drugega, se ne poznata. Naravno, obstojno in ustvarjalno je stanje njunega sožitja, celo podrejenosti politične oblasti kulturnemu središču.

Tudi Shils začena svojo študijo s trditvijo, da vsako družbo kot teritorialno in politično skupnost izoblikuje njeno razmerje do središča oziroma do osrednjega območja nacije. Center družbe kot tak sicer res ni prostorsko določen pojav, ampak se nahaja v območju vrednot, prepričan in simbolov. Vendar se po drugi strani nahaja tudi v območju akcije, se pravi, da predstavlja strukturo dejavnosti, vlog in oseb. Čeprav je vrednostno središče dokončno ter ireduktibilno in kot tako v intimni povezavi z vsem, kar v družbi velja za sveto, pa je v središču tudi zato, ker ga priznavajo vladajoče oblasti.

Vendar Shils ne razume podpore oblasti in njeni avtoriteti centralnemu vrednostnemu sistemu v smislu ideološke manipulacije, ampak šteje, da "avtoriteta uživa spoštovanje, ker vzbuja zavest o svetem. Sveto je po svoji naravi avtoritativno." V tem pogledu pa se je Shils že močno približal Webrovi razlagi karizmatične avtoritete, ki je, kot vemo, ključ za razumevanje njegove celostne teorije o zgradbi in razvoju družbe.

Obstoj osrednjega, vrhovnega in zato dokončnega - ultimate, irreducible - vrednostnega

sistema temelji v bistvu na potrebi človeških bitij po vključitvi v nekaj, kar prerašča in preoblikuje njihovo rutinsko, konkretno vsakdanje življenje. Prav v tem je dinamična zmožnost centralnega območja družbe, znotraj katerega se nahajajo zaradi svojih posebnih kakovosti zlasti kulturne in oblastvene elite.

Protivrednota sodelovanja pri izvirnem zločinu

Sodelovanje pri izvirnem umoru ali molk o njem sta ostajala vseskozi bistveni določili slovenskega komunizma od maja 1945. Zgodovinski zločin je konstituiral in zavezoval predvsem revolucionarno generacijo, ki je med vojno in po njej ustanavljala Slovenijo kot federalno enoto jugoslovanske države.

Pomembne prvine slovenskih osrednjih vrednot so se oblikovale per negationem med protesti proti domačemu komunizmu in proti tuji - jugoslovanski - nadvladi oziroma proti simbiozi med obema. Zato je treba opozoriti na korenine države, v kateri je živel slovensko ljudstvo skoraj pol stoletja, od druge svetovne vojne do umestitve moderne nacije leta 1990. V preteklih desetletjih se je nabralo dovolj podatkov, pričevanj in dokumentov, ki opozarjajo na verjetnost teze, da je bivša Jugoslavija in z njo vred Slovenija kot njena enota temeljila na:

- umoru - medvojni likvidacije, množični pokoli političnih nasprotnikov, povojna "čiščenja terena" razrednih in vojaških sovražnikov, justični umori;

- ropu oziroma legalizirani kolektivni tatvini - medvojni in povojne konfiskacije, nacionalizacije, agrarne reforme, razlastitve, zaplembe premoženja;

- nasilju proti telesu, dostojanstvu in drugim temeljnim pravicam človeka - policijski teror, nezakonite aretacije, prisilno delo v koncentracijskih taboriščih, politično arbitrarni posegi v službena razmerja (promocije, degradacije, odpusti, suspenzi); ter da se je ohranjala na podlagi

- strahu, prevare in laži - indoktrinacije, manipulacije javnega mnenja, ideološkega nasilja, potvarjanja zgodovine.

Ves čas svojega obstoja do sesutja - seveda ne samovoljnega sesutja - je bivši režim negoval vsakršno kontinuiteto vseh obdobj svojega obstoja, od medvojnega revolucionarnega nastanka in od povojnega prevzema oblasti dalje. Vendar se zdi, da sta ostala sodelovanje pri izvirnem umoru ter molk o njem vseskozi bistveno določila režima. Bilo

Založbi: Fakulteta za državne in evropske študije in Evropska pravna fakulteta
Št. strani: 485
Leto izida: 2015
Vejava: trda, z ovitkom
Cena: 25 evrov; komplet 5 knjig: 100 evrov
Naročila: (04) 260 18 54; (05) 338 44 10

sta temeljna zaveza in izvor osebne lojalnosti.

Taras Kermauner je že v začetku šestdesetih let skozi govorico literarne kritike opozoril na razsežnosti teh korenin kohezije in moči - pa tudi zanj usodne ranljivosti bivšega režima: Cilj organiziranega umora brez moralno-ideološkega alibija, torej neposvečenega umora, je enotnost družbe na podlagi strahovlade. Rez smrti odreže in zavže tisto, kar nas v temelju določa in kar neprenehoma iščemo: sveto realiteto. Umor, ki zgolj izničuje, je smrt sveta, je uničenje. Današnja podoba umora, pravi Kermauner leta 1983, je sušenje v družbi brez perspektive, je zastrupljanje v močvirju gnjočih reči, je krhanje značaja, je drobljenje osebnosti, volje, moči, izročila.

Tudi Hribarjeva groza pred zgoljničem je v resnici groza pred zgolj-umorum; pred umorom, ki ne posvečuje. Svet po umoru je torej za nič, je zanič: "Iz zla se zlo rodi v nepretrgani verigi." Neposredni tip ubijanja se spreminja v druge oblike, v disciplinsko kulturo, mučenje in barbarstvo.

Drugi neizbežni vidik izročila umora pa je izbris zavesti o umoru, pozaba izvirnega umora, pranje možganov in umivanje rok, predstava, da smo že dosegli svet, v katerem sta mogoča civilna moralnost in poštenje brez žrtvovanosti. Družba ostaja zločinska toliko časa, dokler uspešno zastira spomin na svoj zločinski izvor. Kulturni in kulturni spomin, opozarja Kermauner, je pred vsem drugim spomin na umor.

Komunikacija s poezijo in z resnico je možna le tedaj, ko se v svet znova zapiše spomin in s tem otipljiva so-dobnost umora.

V območje osrednjih vrednot slovenske nacije spada kot njeno neizbežna simbolna prvina tudi spomin na korenine in na kontinuiteto starega režima. Ta spomin seveda ne more biti kaznovalen, razen v redkih, izjemnih primerih, ampak očiščujoč in katarzičen. Tradicionalno, Slovenecem dobro poznano duhovno obredje zdravi moralne poškodbe s spovedjo greha, z občutki krivde, s kesanjem in pokoro. •